

„Hallgatni Arany, beszélni Petőfi” A magyar antiproverbiumok ferdítési módjai – formai változatok és nyelvi humor

1. Az alábbi tanulmány – e bevezető részt követően – négy nagy fejezetre tagolódik. Az első fejezetben a közmondás-ferdítés fogalmát és gyakorlatát mutatjuk be. Tanulmányunk második és egyben leghosszabb fejezetében az antiproverbiumok ferdítési módjait vizsgáljuk, a formai változatokat rendszerezve. A harmadik fejezet középpontjában az antiproverbiumokra jellemző nyelvi humor áll. A negyedik fejezetben szemügyre vesszük a ferdítési módok formai változatainak és a nyelvi humor eszközeinek kombinálását, kitérünk arra is, hogy mi történik a közmondás eredeti struktúrájával. E kérdések vizsgálatánál a közös adattárunkban található mintegy 6000 magyar antiproverbium-szövegre támaszkodunk. (Adattárunk egy része 2005 áprilisában napvilágot látott két kötet formájában: „Éhes diák pakkal álmodik». Egyetemisták közmondás-elváltoztatásai” (T. LITOVKINA–VARGHA 2005a) és „Viccében él a nemzet». Magyar közmondás-paródiák” (T. LITOVKINA–VARGHA 2005b) címen. A „Viccében él a nemzet” című kötet 324 ismert magyar közmondásnak közel 1500 elferdített, parodizált változatát tartalmazza, többnyire az utóbbi 25 év publicisztikájából, Internetről, valamint a magyar szépirodalomból, továbbá szóbeli közlések, hirdetések és más források alapján. Az „Éhes diák pakkal álmodik” című könyv több mint 1700 közmondás-paródiát tartalmaz, amelyekben mintegy 287 magyar közmondás fedezhető fel. A ferdítéseket a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Karának hallgatói (Szekszárd) 2004-ben gyűjtötték vagy alkották. Jelen tanulmányunkban a diákok anyagából közölt példánál az adatközlők teljes neve szerepel, a gyűjtés évével (2004.) együtt. Sok szöveg ezek közül megjelent köteteinkben, valamint egy tanulmányunkban (T. LITOVKINA–VARGHA 2004.).

2. A közmondás-ferdítés fogalma és gyakorlata. – A közmondások elferdítése nem új, és nem is ismeretlen jelenség. Egyes szövegek széles körben, esetenként több változatban elterjedtek (pl. *Addig jár a korsó a kútra, amíg be nem vezetik a vizet; Aki másnak vermet ás, az sírásó; Aki korán kel, egész nap álmos*). *Közmondás-paródia, elferdített közmondás, szokásmondás-közhely, kvázi-közmondás, avagy közmondás-persziflázs* – akárhogy is nevezzék, ugyanerről a szövegtípusról esik szó több magyar nyelvész és folklorista írásaiban (NAGY FERENC, HERNÁDI MIKLÓS, HADROVICS LÁSZLÓ, SZATHMÁRI ISTVÁN, FORGÁCS ERZSÉBET, LENDVAI ENDRE, T. LITOVKINA ANNA, SZEMERKÉNYI ÁGNES, DÖMÖTÖR ÁKOS).

A közmondás-ferdítések – mint jelenség és műfaj – nemzetközi kutatása elsősorban WOLFGANG MIEDER nevével fonódik össze (l. hivatkozott munkáit a tanulmány irodalomjegyzékében), az ő nyomán nevezzük ezeket *antiproverbiumok*-nak. MIEDER meghatározásában ez általános megjelölése azoknak a szövegeknek, melyek a hagyományos *proverbiumok*-at (közmondásokat és szólásokat) innovatív módon átalakítják, vagy reagálnak rájuk (MIEDER–TÓTHNÉ LITOVKINA 1999: 3). A magyar szövegek széles körű gyűjtése és részletes vizsgálata csak az utóbbi néhány évben kezdődött el (VARGHA 2004., 2005.; T. LITOVKINA–VARGHA 2004., 2005a, 2005b, 2006.).

WOLFGANG MIEDER a proverbiumokat érintő általános kérdések sorában is felveti a variálódást: „A humor, ironia vagy egyszerűen a poén kedvéért is variálhatjuk a közmondást. A dolog kulcsa az, hogy a közmondások rögzített formája ma már nem tűnik olyan szentnek és sérthetetlennek, amilyen egykor lehetett.” (MIEDER 1991: 156; saját fordításunk

– a további idegen nyelvű művekből vett idézeteknél is.) Gyakran a ferdítésnek a „poén”-on, a humoros hatás elérésén kívül nincs más célja. Ugyanakkor a közmondások ferdítése történhet kontextusban, szövegbe építve, aktualizálva. Miért változtatnak meg egy-egy proverbiumot nagyobb mértékben, mint ami a szöveggörnyezetbe illesztéshez szükséges?¹ Ennek sokféle oka lehet, ugyanakkor „nem szabad elfelejtenünk, hogy az efféle játék és szójáték (punning) a közmondásokkal csak akkor lehetséges, ha az eredeti szövegek még valamennyire ismertek” (MIEDER 1993: XIII; a szójátékról (punning) az angol nyelvű közmondás-paródiákban I. T. LITOVKINA 2005b: 55–86).

„A hagyományos proverbium-szöveg szembeállítás az innovatív variációval az olvasót kritikusabb gondolatmenetre kényszeríti. Míg a régi közmondások előre megformált szabályokként viselkedtek, az antiproverbiumok szándéka arra aktiválni minket, hogy felülkerekedjünk a hagyományos bölcsesség naív elfogadásán. [...] A proverbiumok és antiproverbiumok maradnak, mivel mindkét műfaj része modern életünknek, mely szintén a hagyomány elfogadott értékei és az innováció által jellemzett lét új szokásai között ingadozik.” (MIEDER 1993: 90)

A közmondások elferdítése lehet tehát eszköz, amely által az alkalomhoz pontosabban illő, ugyanakkor a proverbium legitimitását megőrző szöveghez jutunk, amely gyakran egyúttal humoros is. Sokszor a ferdítő úgy érzi, hogy az eredeti megfogalmazás elavult, ezért cseréli azt a mai életből vett képekkel, fogalmakkal, kifejezésekkel, pl.: *A pártállam nem vész el, csak átalakul* (Népszabadság, 1991. febr. 18. 8); *Amilyen a login, olyan a bejelentkező képernyő* (<http://index.hu/franko/kozmondas> 2001., a továbbiakban: Frankó); *Két-szer küldi el az e-mailt, aki gyorsan küldi el az e-mailt* (Frankó 2001.). Azonban lehet öncél is az eredeti szöveg eltorzítása: amennyiben nem kontextusba illeszkedik, hanem egyedül humoros hatás elérésére szolgál.

A közmondásferdítés gyakorlata beilleszthető egy általánosabb, szélesebb nyelvi folyamatba, amely napjainkban zajlik. A mai magyar irodalom egyik legkiemelkedőbb írója, Esterházy Péter azt állítja: „Kétirányú a mozgás. Egyrészt egyre kevesebbet bízunk a nyelvre, egyre egyszerűbb (ha tetszik: primitívebb) kifejezési formákkal élünk. [...] Másrészt közelebb kerültünk a nyelvhez, aktívabb lett a viszonyunk, játékosabb. Ami 80 éve joyce-os nyelvkíséret volt, ma mindennapos, laza szójáték. Most hallottam a rádióban, valami hirdetésszerűben: Minden tudás egye fene. Azonnal mozdul ez a fajta új reflex.” (Esterházy Péter: *A szavak csodálatos életéből*. Bp., 2003: 48)

Ez a reflexszerű szójáték, ferdítés érinti az állandósult szókapcsolatok (frazémák) minden fajtáját, így a közmondásokat is. Esterházy Péter írásaiban „szólások, állandósult szókapcsolatok, frázisok és szóvirágok tömkelegével szembesül az olvasó” (WERNITZER 1994: 32). Az író ezeket rendszerint nem eredeti, hanem elferdített formában közli. (T. LITOVKINA ANNA „Magyar közmondástár” című szótárában 110 példa szerepel illusztrációként Esterházy Péter műveiből a proverbiumok használatára, beleértve az antiproverbiumokat is.) Esterházy Péter nemcsak összesen, hanem egy-egy művében is sok közmondás-ferdítést használ, hol gúnyolva, hol csak sablonként használva az eredetit. A következő idézetek mindegyike Esterházy Péter „Egy kék haris” (Bp., 1996.) című könyvéből való:

¹ A közmondások szöveggörnyezetben történő használatát a magyar szépirodalmi és publicisztikai anyagon T. LITOVKINA ANNA elemezte (2005c, T. LITOVKINA–MIEDER 2005: 120–49, további bibliográfiai hivatkozásokkal). A közmondások előfordulásáról Mikszáth Kálmán műveiben, valamint a „Ludas Matyi” című satirikus lap oldalain I. TÓTHNÉ LITOVKINA 1989. A magyar közmondások előfordulását az irodalomban és a sajtóban T. LITOVKINA ANNA „Magyar közmondástár” című, a Tinta Könyvkiadó gondozásában megjelent szótára mutatja be, több mint 5000 példával szemléltetve.

Öreg reflex nem vén reflex. Nyilván sok régi, nyolcvanas évekbeli reflex fog működni az MSZP-ben, nem azért, mert vissza akarnák állítani a diktatúrát, hanem mert ez van a kezezcskéjükben. (19.)

Mármost a minap a parlamentben egy magas méltóság szintén ejtett. Egy mércével mérünk, *amit nem szabad Jupiternek, nem szabad az új Jupiternek sem.* Remélem, *nem nyelvében él a nemzet* – szólt volna lényegében a glossza. (21.)

Kézügyesség: *Hände gut, alles gut.* Vajon. (63.)

Nősző regény pénzének nagyobb a híre, mint a summája. (176.)

A rövidről eszembe jut a futballista csúfondározás, mondván, valakinek jó lövése van, *rövid, de erős. Ha rövid a regényed, toldd meg egy lépéssel.* Ez hasznavehetetlen jótanács, mert minden lépésünk (mindenünk) már benne van a regényben. (199.)

De hol van már köll? Hol van már a tavalyi sollen? Lehet-e felejtteni emlékezés nélkül? *Sok kérdésnek állítás az alja.* A kérdéses sunyizás. (201.)

A mai magyar irodalom másik kiemelkedő alakja, Vámos Miklós is rengeteg közmondás-persziflázst alkot (T. LITOVKINA „Magyar közmondástár” című szótára 108 példát tartalmaz Vámos Miklós műveiből a proverbiumok használatára, beleértve az antiproverbiumokat is). Kettő ezek közül:

...jaj, lacikám, te inkább ne szarjál a pénzre, *a pénz ugyan nem boldogít, de mindig mindenkinek nagyon jól jön...* (Vámos Miklós: Anya csak egy van. Bp., 1995: 59.)

Később odasandított Tibor ablakára, a srác visszavonult. Ezt Nyika enyhe csalódással vette tudomásul. Kisvártatva csöngettek. Tibor állt az ajtó előtt, *ha rövid a karod, toldd meg egy lépéssel,* mondta vigyorogva. Körbejárta a lakást, szimatoló kutya módjára, aztán letelepedett a nagyszobában, az asztalra tette a konyakosüveget, hozzáal poharakat, cicám! (Vámos Miklós i. m. 88.)

Esetenként előfordul, hogy több antiproverbium együtt, tulajdonképpen felsorolva egy verset (Szilágyi Domokos: Élnem adjatok. Vers, próza, esszé (1956–1976.). Bukarest, 1990: 172; a proveriális versekről [proverb poems] I. MIEDER 1989: 171–94; T. LITOVKINA–MIEDER 2005: 135–9), novellát (Karinthy Frigyes: Én és Énke. Bp., 1981: 71–3) vagy viccet alkot. Az utolsóra a következő példa kínálkozik:

– Mik a legújabb jelszavaink?

– *Ami késik, az nem az árrendezés.*

Ki korán kel, az nem munkanélküli.

Ki a nettót nem becsüli, az a bruttót nem érdemli.

A hazug embert könnyebb utolérni, mint az inflációt.

Amit ma elhalaszthatsz, ne halaszd holnapra!

A magyar ember evés helyett most már beszél. (KATONA IMRE, A helyzet reménytelen, de nem komoly. Politikai vicceink 1945-től máig. Bp., 1994: 234.)

3. A formai változatok rendszere. – A közmondások elferdítésének több fajtája is lehetséges, formailag ezek az egy betűs változtatásoktól: *Porban az igazság* (Krizséné Schreiner Anita 2004.), *Vas tyúk is talál szeget* (Geizler Edit 2004.; Lajtai Lilla 2004.), *Nem zörög a paraszt, ha nem fú a szél* (Kifacsart szólások, közmondások: <http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9001381&uq=123>; 2000: 103, a továbbiakban: Kifacsart) egészen az olyan mértékű átalakításig terjednek, amikor az eredeti pro-

verbiumnak csak egy-két szava vagy mindössze a mondat szerkezete marad meg: *Megtalálta Gizi a Gézáját* (Végh Viktória 2004.); *Budink próbája a verés* (http://www.egysoros.hu/kategoria.php?kategoria_id=19/ 189, a továbbiakban: Egysoros); *Puma pumához, tuba tubához* (Szabó Zsanett 2004.).

Ezek közül a leggyakoribbak és legkedveltebbek a következők: a közmondás egyik összetevőjének kicserélése (szubsztitúció); kiegészítő elemek hozzáadása (bővítés, betoldás, hozzátoldás vagy kiegészítés); szűkítés (kihagyás, rövidítés). A közmondás-ferdítés módjainak formai változatai jól rendszerezhetőek, ha a változtatás módját (csere – bővítés – szűkítés), és ezen belül a változtatás mértékét (szórend, írásjel, egy betű, több betű, egy szó, több szó, egy tagmondat stb.) nézzük, ahogy ezt VARGHA KATALIN javasolta (2004: 49–57). Fontos hangsúlyozni azt, hogy itt nem az antiproverbiumok, hanem a ferdítési módok csoportjairól van szó. Hiszen egy-egy antiproverbium létrehozásában változatos módon kombinálódhatnak ezek a ferdítési eljárások. Bár áttekintésünk elsősorban a formai változatokat mutatja be, helyenként kitérünk ezek tartalmilag tipikus eseteire is (pl. az egy szóval való bővítésen belül külön csoportként kell említeni a tagadószó – *nem, sem* – betoldását). A rövid áttekintés után lássuk most részletesebben a ferdítés fajtáit, mindegyiket néhány példával megvilágítva.

Az angol nyelvű antiproverbiumok elferdítésének kedvelt módjairól l. TÓTHNÉ LITOVKINA 1999a, T. LITOVKINA 2004, 2005b: 28–86. A korábbi magyar (és néhány nem magyar) rendszerezésekről l. VARGHA KATALIN 2004. i. m. 44–9; a magyar nyelvű közmondásferdítésekről dióhéjban l. T. LITOVKINA–VARGHA 2004: 117–24, 2005a: 9–12, 2005b: 13–6; a magyar nyelvű antiproverbiumok kedvelt ferdítési módjairól (összevetéssel az angol nyelvű közmondás-persziflázsokkal) l. T. LITOVKINA–MIEDER 2005: 158–76; a francia nyelvű antiproverbiumok kedvelt ferdítési módjairól l. BARTA 2003., 2005.).

A) A c s e r e . – Az egyik leggyakoribb változtatás-típus a c s e r e (s z u b s z t i t ú c i ó) .

1. Két szó felcseréléssel elérhető a közmondások igazságértékének megkérdőjelezése. A következő példák arra mutatnak rá, hogy a közmondásokban rejlő bölcsesség, igazságtartalom nem feltétlenül érvényes minden esetben. Leggyakoribb a főnevek felcserélése:

Az okoskodás halála a tett. (Szabó Zsanett 2004.)

Nem a részvétel a fontos, hanem a győzelem. (Végh Viktória 2004.)

Jobb ma egy tűzok, mint holnap egy veréb. (Szilágyi Domokos 1973. i. m. 172.)

Minden felt megtalálja a maga zsákiját. (HERNÁDI MIKLÓS, Közhelyszótár. Bp., 1985: 357.)

A következő közmondás-persziflázsokban az igéket cserélték fel. Ezekben gyakran az ok-okozat, máskor az eredeti értékrend borul fel:

Lassan érij, tovább jársz. (RÓNÁKY EDIT, Hogyan beszél a mai ifjúság? Avagy: Hogy hadováznak a skacok? III. Kifejezések: http://mnytud.arts.klte.hu/szlang/ronaky/re_kif.htm. 1997.)

Jobb kapni, mint adni. (Bondor Edit 2004.; Mikola Zsanett 2004.; Wolf Mária 2004.)

Jobb megijedni, mint félgni. (Kedvenc közmondásod: <http://forum.internetto.hu/hozsaszolas.php?topicid=30&ldate=inetto>. 2001. 43, a továbbiakban: Kedvenc)

Aki nem eszik, ne is dolgozzon! (Rózsa Virág 2004.)

Más szófajú szavak cseréje is előfordul. A mondatrészek közül ez lehet jelző, vagy akár határozó, mindenesetre az eredeti közmondásban párosan kell szerepelnie. Példák:

Erős a bors, de kicsi. (Kedvenc 2000: 25.)

Sok kis ember jó helyen is elfér. (Kifacsart 1999: 72.)

A sánta embert előbb utoléri, mint a hazug kutyát. (Nagy Krisztián 2004.; Trischler Andor 2004.)

Száz bolond egyet csinál. (Rózsa Virág 2004.)

Alkalmanként szinte az összes szó új helyre és szerepbe kerül: *Aki másba beleesik, magának ás vermet* (Kifacsart 1999: 34).

2. Írásjel megváltoztatását mutatják az alábbi, kérdés formájú, a közmondás igazságát megkérdőjelezhetőnek vélő címek a sajtóból:

Nyelvében él a nemzet? (Ludas Matyi 1988. nov. 30: 13.)

Betyárból a legjobb pandúr? (Tolna Megyei Népujság 1989. nov. 2: 6.)

Sírva vigad a magyar? (Magyar Hírlap 1993. máj. 14: 19.)

3. Egyetlen betű kicserélése (ez leggyakrabban mássalhangzó) is elegendő az eredeti közmondás kifordításához:

Lassan járj, tovább égsz. (HIX Móka internetes levelezőlista archívuma: <http://www.hix.hu/cgi-bin/archive.cgi?ujsg=MOKA> 1998: 1756, a továbbiakban: Móka.)

Kutyából nem lesz szalonka. (Szóbeli közlés, Vargha Domokos 2001.)

Nem a ruha veszi az embert. (Móka 2000: 2384.)

A hálnak is füle van. (Mikola Zsanett 2004.; Szabóné Balácsi Mónika 2004.)

Egy magánhangzó elcserélése jóval ritkábban fordul elő adatbázisunkban:

Tésztaság fél egészség. (BERENCSE ERIKA, Abszurd humor – nyelvi humor. Szakdolgozat, KLTE: <http://mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/abszurd/abszurd.htm>. 1996: 10.)

„*Ölni vagy ölni hagyni*”? (Reform 1989. nov. 10: 2–3. [cím])

4. Két betű elcserélésével is megváltoztatható a közmondás eredeti szövege:

Vasnyúk is talál szeget. (Berencsi Erika i. m. 1.)

Ki sokat Marçoş, keveset fog... (DÖMÖTÖR ÁKOS, Közmondás-paródiák: Nyr. 1989: 128. Ludas Matyi)

A bevétel erősíti a szabályt. (HVG 2000/18: 143.)

5. A legkedveltebb ferdítési módok közé tartozik egy szó megváltoztatása, leggyakrabban ez a proverbium első vagy utolsó szava:

Főzélékről jót vagy semmit! (Kismama 2004. május: 50. [cím])

Hornból is megárt a sok. (Magyar Hírlap 1994. ápr. 16: 7. [cím])

A föld azé, aki megveszi. (Ruppel Irén 2004.)

Teher alatt nő a toronydaru. (Magyar Nemzet 1996. ápr. 24: 19. [cím])

Madarat tolláról, embert hitelkártyájáról. (Kifacsart 1999: 79.)

Ritkábban máshol is állhat a megváltoztatott szó: *Kölcsön gyerek visszajár.* (Dili 1989. október: 12. [cím]); *Több párt, mint kolbász.* (Dili 1989. október: 4.).

A következő néhány példában a közmondás egyik szavát egy vele ellentétes értelművel cserélték fel:

Éhezés közben is megjön az étvágy. (Ludas Matyi 1989. nov. 29: 6.)

Lassan, de bizonytalanul. (HERNÁDI MIKLÓS i. m. 62.)

Szórakozás után édes a pihenés. (Szilágyi Domokos i. m. 172. [1973.])

Kis ember kis bottal jár. (Horváth Diána 2004.)

Sok esetben egy szó szubsztitúciója nem alapszik semmiféle értelmi vagy hangzásbeli hasonlóságon. Például Sirisaka Andor egy könyvében (Anyósok könyve. Humorisztikus, szatirikus anyós-tárgyú apróságok mulatságos és tanulságos gyűjteménye. Pécs, 1900.), ahol a közmondás-persziflázs több típusával is találkozunk (a témája mindegyiknek az anyós), a ferdítés egyik leggyakoribb típusa az eredeti közmondás egyik szavának kicserélése az *anyós* szóra:

Adj az anyósnak szállást; utóbb kiver a házból. (135.)

Addig üsd az anyózt, míg meleg. (139.)

Amit magadnak kívánsz, ne kívánd – anyósodnak. (135.)

Gyakori ferdítési mód az interneten, például a „Dakota közmondások” fórumon bármilyen szó kicserélése a *dakota* szóra:² *Ajándék dakotának ne nézd a lovát!* (<http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9007133&w=40>: 1999: 132, a továbbiakban: Dakota); *Minden dakotának maga felé hajlik a keze* (Dakota 2002: 574). A „loál közmondások” (<http://loal.fpn.hu/kozmondasok/kozmondasok.html>) közös vonása az, hogy egyes szavakat a *loál* szóra cseréltek ki: *Ahány ház, annyi loál!*; *Nem minden loál, ami fénylik!*

Gyakran helyettesítenek be egy szexualitással kapcsolatos szót:

Szex a lelke mindennek. (Egysoros 240.)

A tripper nem szégyen, csak roppant kellemetlen. (HERNÁDI MIKLÓS i. m. 273.)

A férfi szívéhez a farkán vezet az út. (TÓTHNÉ LITOVKINA 1993: 161.)

A szó elrepül, a szex megmarad! (Tóth András 2004.)

Ahány ház, annyi szopás. (A Veszprémi Egyetem Környezet szakosainak 1996-os Mikulásest műsora: <http://www.vein.hu/~csocso/ketsoros/mik96.htm>: 1996, a továbbiakban: Mikulás.)

6. Előfordul az is, hogy az eredeti proverbium egy szavát több szóra cserélik:

Addig üsd a vasat, amíg rá nem ütsz a kezedre. (Rácz Anita 2004.)

Kicsi a bors, de nagyot lehet tüsszenteni tőle. (Horváth Diána 2004.)

Mindenütt jó, de legjobb a fürdőkádban operákat énekelni. (Sárközi Erika 2004.)

² Ezek kiindulópontja Orbán Viktor egy kijelentése volt. Az akkori miniszterelnök 1999. szeptember 6-án a parlamentben egy napirend előtti felszólalásban ezt válaszolta az előtte szóló képviselőnek: „engedje meg, hogy egy dakota indián közmondást ajánljak az ön figyelmébe, miszerint, *ha észreveszed, hogy halott lovon lovagolsz, szállj le róla*”. A beszéd nyomán divat lett ironikusan „dakota közmondásokat” gyártani, Orbán Viktor személyével, illetve a FIDESZ-szel kapcsolatban. Ezek megjelentek a hétköznapi beszélgetésekben, rádió- és tévé-műsorokban (pl. Heti Hetes), továbbá internetes fórumokban (l. VARGHA 2005: 375–6).

Minden rosszban van valami még rosszabb. (Bogos Dóra Laura 2004.; Flick Szabina 2004.; Horváth Diána 2004.; Molnárné Láng Nóra 2004.; Szakálás Linda 2004.)

7. Két szó szubsztitúciója is nagyon gyakori az általunk ismert szövegekben:

Ha nincs bor, jó a vodka is. (Szubbotyina Viktória 2004.)

Ajándék bornak ne nézd a fokát! (Egysoros 289.)

Ép hardverben ép szoftver. (Frankó 2001.)

8. Nagyon gyakori eljárás és különösen népszerű az összetett mondat szerkezetű közmondásokban a közmondás második részének teljes kicserélése. Az alábbi közmondás-persziflázsok mind ugyanarra a népszerű közmondásra (*Addig jár a korsó a kútra, amíg el nem törik*) vezethetők vissza:

Addig jár a korsó a kútra, amíg a kút ki nem ürül! (Kékesi Anita 2004.)

Addig jár a korsó a kútra, amíg a vízholdó lány szomjas. (Pordán Melinda 2004.)

Addig jár a korsó a kútra, amíg a vízholdó lány teherbe nem esik. (Tupi Renáta 2004.)

Addig jár a korsó a kútra, amíg meg nem nyitják a kocsmát. (Deák Viktória 2004.)

Addig jár a korsó a kútra, amíg oda nem ér. (Tóth Andrea 2004.)

Addig jár a korsó a kútra, amíg van lába. (Tóth Andrea 2004.)

További példák erre az eljárásra:

Aki a kicsit nem becsüli, lopjon nagyobbat. (Egysoros 322.)

Ami késik, az a nyugdíj. (Baláti Gabriella 2004.)

Nem zörög a haraszt, ha rendesen meg vannak húzva a csavarok. (Megreformált közmondások: <http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9073031&uq=60>; 2003: 57, a továbbiakban: Megreformált.)

Amelyik kutya ugat, az postást lát. (Flick Szabina 2004.)

Az alábbi példák egy T. LITOVKINA ANNA által 7–9 éves gyerekek körében végzett parömiológiai felmérés eredményei erre a típusra. A gyerekek nem ismerték a közmondásokat, csak találmásra egészítették ki azok csonka alakját. (A magyar gyerekek közmondásokban való jártasságáról és a közmondások szerepéről az általános iskolai tankönyvekben I. TÓTHNÉ LITOVKINA 1995a, 1995b, 1996.) Ezekben a véletlenszerű közmondás-kiegészítésekben gyakran figyelhetünk meg hasonló logikát, mint a szándékos fordításokban.

A kiegészítés a következőképpen történhetett meg (csak a leggyakoribb eseteket soroljuk fel és világítjuk meg néhány példával, I. TÓTHNÉ LITOVKINA ANNA imént hivatkozott konferenciaelőadását: 1995a: 719–21, 732–6): a) A közmondás első felében szereplő szavak valamelyikével ellentétes szó: *Több nap, mint ... éjszaka; Egy gyerek nem ... felnőtt*; b) Rímelő, illetve hasonló hangzású szó: *Sándor, József, Benedek, ... okos mint az egerek; A végen csattan ... nem pattan; Hosszú haj, rövid ... baj*; c) A közmondás első felében szereplő szavak valamelyike ismétlődik: *Amit Jancsi meg nem tanult, ... azt te se tanuld meg; Amit Jancsi meg nem tanult, ... azt Juliska megtanulja; Jó az Isten, ... jó a fia*; d) A metaforák szó szerint értése, a proverbiumok áthelyezése a hétköznapi élet körülményei közé: *Csak az nem követi el a hibát, ... aki jól ír; Mindenütt jó, ... de otthon nem; Aki sokat dolgozik, ... nem ér rá pihenni; Aki a virágot szereti, ... locsolja is meg; Ha Katalin locsog, ... ne enged be.*

A proverbium első felének kicserélése jóval ritkább, mint a második részéé, pl.: *Aki frankot hamisít, rossz ember nem lehet* (Nagy Lajos: Élőkről jót vagy sem-

mit. Bp., 1967: 289. [cím]); *Akinek szép a lába, rossz ember nem lehet.* (Népszabadság 2003. szept. 29: 15. [képaláírás]).

9. Sajátos vonásokkal rendelkező, némileg különálló csoportot alkotnak a közmondás-összevonások (keveredés, kontamináció vagy közmondásvegyület),³ ebben az esetben a közmondás egy részét egy másiktól kiemelt résszel helyettesítik. Ennek a típusnak számos példája származik Timár Györgytől (Válogatott agyrémeim. Bp., 1985: 132–4), ezeknek többsége megjelenik később más forrásban is, elsősorban internetes fórumokban, illetve egy levelezőlistához való hozzászólásokban:

Ajándék lónak híg a leve. (Timár György i. m. 132; HERNÁDI MIKLÓS i. m. 35; DÖMÖTÖR ÁKOS i. m. 128. [Ludas Matyi]; MÓKA 2001: 2786.)

Ki korán kel, ne nézd a fogát. (Timár György i. m. 133; MÓKA 2001: 2786.)

Néma gyerekek nem kötik be a száját. (Timár György i. m. 134; MÓKA 2001: 2786.)

Olcsó húsnak nyögés a vége. (Timár György i. m. 134; MÓKA 2001: 2786.)

A *Meghalt Mátyás király, oda az igazság* közmondás sok ilyen típusú ferdítésnek az alapja:

Meghalt Mátyás király, kis helyen is elfér. (Kifacsart 2000: 97.)

Meghalt Mátyás király, ne nézd a fogát. (Németh Mónika 2004.)

Meghalt Mátyás király, úgy alussza álmát. (Szili Anita 2004.)

A közmondás-összevonásnak több típusa van, az eddigi szövegek alapján a jelentősebbek az alábbi módokon kombinálnak két(-három) közmondást. – Leggyakrabban két proverbiumot vonnak össze, az egyik közmondás első felét a másik második felével ötvözve (ez nem feltétlenül jelent egy-egy tagmondatot). Két szépirodalmi példával élve:

Éjfélre járt az idő, az emberek szónokoltak, koccintottak, azt mondták, hogy mától kezdve a szegény embernek áll a világ... (Szabó Pál: Talpalatnyi föld. Bp., 1979: 506.)

Az anyagi érdekeltség elve érvényesülésének fokozódásával megoldották Kolumbusz tojását. A meccsekre kapott túlorapénzből vásároltak két magnetofont. Az egyikre „huj, huj, hajrá!”-t kiabáltak, a másikra ízes bírógyalázókat. Az élenjáró technikai vívmányokat aztán a szertáros kapcsolgatta egy húszasért a lelátón. Olyankor ugyan fordítva, de *olcsó húsnak ne nézd a fogát.* (Czakó Gábor: Eufémia utolsó heteinek hiteles története. Bp., 1983: 34.)

További példák erre az eljárásra:

³ BARTA PÉTER a francia ferdített közmondásokon belül foglalkozott a „közmondásvegyületek” csoportjával (BARTA 2003., 2005: 122). Így definiálta: „A közmondásvegyület olyan ferdített közmondás, amely egynél több frazeológiai egységet használ fel a ferdítéshez”. Szerinte a közmondás-összevonáshoz nincs is feltétlenül szükség közmondásra, elegendő a közmondásséma is. Az általa vizsgált 381 antiproverbiumból 28 tartozott ide. Ezeket három szempont szerint osztályozta: a tartalmazott frazeológiai egységek mennyisége (többnyire 2, egy-egy esetben 3, ill. 7); a tartalmazott frazeológiai egységek minősége (csak közmondás, közmondás és szólás, közmondás és közmondásséma, közmondásséma és szólás); és a vegyülő egységek kapcsolódási módja (külön egységek, egymásba ágyazódó egységek).

Okos enged, vedd el a lányát. (Pestiné Kapitány Ágnes 2004.)
Aki kutyával hál, az rossz ember nem lehet! (Kékesi Anita 2004.)
Többség törvényt bont. (Beszélő 1992. ápr. 11: 14 [cím])

Az összevont két közmondás olykor ugyanazzal a struktúrával rendelkezik, illetve bizonyos közös komponensekkel is. Lássunk részletesebben a *Kutyából nem lesz vaskarika* (Kádár Cecília 2004.) ferdítést: formailag ez tekinthető egyetlen szó cseréjének is (a *szalonna* helyére *vaskarika*), de tulajdonképpen összevonás történik, hiszen a *vaskarika* szó a *Fából nem lesz vaskarika* proverbium lényeges komponense. A *Jön még kutyára szalonna* (Baranyai Péter János 6. osztály, gyűjtötte Kovácsné Krausz Éva) közmondásvegyületben a közös komponens (*kutya*) elősegíti az összevonást (*Jön még kutyára dér; Kutyából nem lesz szalonna*).

Két közmondás első fele is kombinálható:

Kutyából nem lesz éhes disznó. (Timár György i. m. 134; Móka 2001: 2786; Egysoros 291.)
Sötétben minden tehén vak tyúk. (Timár György i. m. 134; Móka 2001: 2786.)

Máskor viszont két proverbium második felét keresztezik:

Ha szolgálád nincsen, olyan lesz a fogadjisten. (Timár György i. m. 133; Móka 2001: 2786.)

Rövid ész, tovább élsz. (<http://www.magyaronline.net/forum/viewtopic.php?topic=68&forum=26&0>. 2002. 10. 04., a továbbiakban: Magyaronline.)

Olykor egy teljes közmondás és a másiknak egy része keveredik. Az alábbi közmondásvegyületek mindegyikében van egy-egy közös komponense a két eredetinek:

Meghalt Mátyás, de az igazság odaát van. (Tupi Renáta 2004.)
Rossz pénz nem vész el, csak átalakul. (Fergelt Józsefné 2004.; Kovács Jánosné 2004.; Villi Viktória 2004.)

Nem minden papsajt, ami fénylik. (Timár György i. m. 134; Móka 2001: 2786.)
Lassú kéz kezet mos. (Kádár Cecília 2004.)

Még érdekesebb eset, amikor mindkét közmondás teljes egészében szerepel: *Pénn beszél, kutya ugat, karaván halad* (Kifacsart 1999: 29); *Vak tyúk is talál szemet, szemért* (Móka 2001: 2786). Az egyik közmondás vége (a *kutya ugat* az első ve- gyületben, illetve a *szemet* a másikban) megegyezik a másik elejével, így mindkettő teljes egészében szerepel. Más módon is szerepelhet mindkét közmondás teljes egészében egy mondatban: *Szegény ember vízzel főz, s még az ág is húzza* (DÖMÖTÖR ÁKOS i. m. 128).

Különösen szórakoztatóak azok a persziflázások, amelyek három-négy proverbium összevonásából keletkeztek:

Nézd meg az anyját, ha Isten is úgy akarja, ebül vész el. (Móka 1997: 1493.)
Közös lónak két oldala van, mégis botlik. (Timár György i. m. 134.)
Aki kíváncsi, az átesik a ló túloldalára, és aranyat lel. (Kalotai Balázs 2004.)
Közös lónak ne nézd a fogát, mert megbotlik! (Bertalan Georgina 2004.)
Kis ember nagy bottal (hol is az ész rövid), / Addig nyújtózkodjál, amíg el nem törik! (Timár György i. m. 43.)

B) Kiegészítő elemek hozzáadása. – Nagyon kedvelt ferdtési típus a k i e g é s z í t ő elemek hozz á d á s a a közmondáshoz (bővítés, toldás).

1. Bővíthetik az eredetit e g y b e t ű vel:

Szegény embert még az ágy is húzza. (TÓTHNÉ LITOVKINA 1993: 197.)

Jódból is megárt a sok. (Bertalan Georgina 2004.)

Trend a lelke mindennek. (Szabó Zsanett 2004.)

Borútra derű. (Trischler Andor 2004.)

Kévs közben jön meg az étvágy. (HERNÁDI MIKLÓS i. m. 195.)

2. Olykor két b e t ű hozzáadásával történhet a közmondás változtatása:

Aki merít, az nyerít. (Föglein Nóra 2004.; Györfi Éva 2004.; Nagy Ferencné 2004.; Szabóné Balácsi Mónika 2004.; Tóthné Pölös Márta 2004.; Varga Erika 2004.)

Kétszer ad, aki gyorsan elad. (Népszabadság 1990. okt. 19: 4. [cím])

Jobb adni, mint kikapni. (Kalotai Balázs 2004.)

3. Máskor n é h á n y b e t ű vel toldják meg a közmondás valamely szavát:

Sok lúd disznót győzköd. (HVG 2002/30: 50.)

Vak félrevezet világtalant. (Karinthy Frigyes: Barátom a vállalkozó. Bp., 1993: 50. [cím])

(Tyúk)szemesnek áll a világ? (Népszabadság 2002. nov. 11: 12.)

4. E g y s z ó hozzátételével fordítják ki a proverbiumot, az új szó leggyakrabban az eredeti szöveg végére kerül:

Ne fessz az ördögöt a falra, mert megjelenik – a tanár. (RÓNÁKY EDIT i. m.)

Nem az a legény, aki adja, hanem aki állja – a ceppet. (DÖMÖTÖR ÁKOS i. m. 128. [Ludas Matyi])

Aki sokat markol, keveset fog fizetni. (HVG 2001/8: 104.)

Olykor a bővítés az eredeti proverbium elején: *Moizizni mindenhol jó, de a legjobb otthon* (RTL Klub televízió 2003. máj. 12. [hirdetés]), vagy a szöveg belsejében történik: *A lejtőn felfelé nincs megállás* (BÉKÉS ISTVÁN, Napjaink szállóigéi. Bp., 1977. 2: 683); *Aki itt keres, az talál* (Yellow Pages óriásplakát, 2001. ápr. [hirdetés]). Ezek a változtatások jól kihasználják a közmondások sűrítő, tömör szerkezetét. A ki nem tett alany, állítmány helyére mást állítanak, bővítménnyel egészítik ki a közmondást. Pl. jelzővel: *Ahány ház, annyi új-fajta szokás* (Metro 2003. júl. 3: 16), vagy tárgyval: *Jobb adni, mint kapni pofont* (TÓTHNÉ LITOVKINA 1993: 170).

A közmondás-persziflázs szerzője sem mindig ért egyet az eredetiben kifejezett elvvel, ezért a közmondást megváltoztatja, néha úgy, hogy az eredetivel ellentétes értelművé válik. Íme néhány ferdtés, amelyben a közmondás pozitív alakjából negatív lesz, *se(m)* vagy *ne(m)* hozzáadásával:

Segíts magadon, az Úristen sem segít. (Dili 1989. október: 4.)

Az kiabál, akinek a háza nem ég. (TÓTHNÉ LITOVKINA 1993: 152.)

Akkor se hiszem, ha látom. (Nagy Anita 2004.)

Aki keres, az nem talál... (Kurír 1990. okt. 6: 2. [cím])

5. Lehetséges egy összefüggő, egy szónál hosszabb, de egy tagmondatnál rövidebb bővítés: *Ha megdobnak kövel, dobd vissza kétkilós, csontszáraz kenyérral* (Megreformált 2002. 26); *Akkor becsüli meg az ember az egészséget, ha nincs TB kártyája* (TÓTHNÉ LITOVKINA 1993: 147). Máskor a közmondás több pontján tesznek hozzá szavakat: *Nézd meg a nevelőanyját, vedd el az élettársa második házasságából származó lányát!* (Frankó 2001.)

6. Az egy vagy több tagmondat terjedelmű megjegyzés hozzáfűzése a legnagyobb alcsoportja a közmondás-bővítésnek. Ez a hozzáfűzés az eredeti közmondás mondanivalóját megváltoztatja, kifordítja:

Aki tudja, csinálja, aki nem tudja, tanítja, aki tanítani se tudja, igazgatja. (Kádár Cecília 2004.)

Tévedni emberi dolog, a számítógépet hibáztatni még emberibb. (Kalmár Lajos 2003.)

A leggyakrabban a *de* kötőszó vezeti be a hozzáadódó elemeket, és e kötőszó még jobban hangsúlyozza a közmondásban rejlő bölcsességgel való szembeállást:

Ha megdobnak kövel, dobd vissza kenyérral, de lehetőleg ne tegnapelőttivel. (TÓTHNÉ LITOVKINA 1993: 164.)

A látszat csal, de a csaló nem mindig látszik. (TÓTHNÉ LITOVKINA 1993: 177.)

A munka nemesít, de nálunk nincs szükség nemesekre. (HERNÁDI MIKLÓS i. m. 260.)

Nyelvében él a nemzet, de nyelvével még senki sem nemzet. (TÓTHNÉ LITOVKINA 1993: 191.)

A megjegyzést olykor a *ha, csak, és, mert* kötőszókkal kötik az eredetihez:

Nem erőszak a disznótor, ha már a disznó sem akarja. (TÓTHNÉ LITOVKINA 1993: 187)

A falnak is füle van, csak ritkán mossa. (Kádár Cecília 2004.)

A kivétel erősíti a szabályt, és felborítja a költségvetést. (Egysoros 26.)

Legszébb öröm a káröröm, mert nincs benne semmi irigység. (Szóbeli közlés, Tóth Zoltán 1998.)

7. A közmondás bővítésének német és angolszász nyelvterületen nagyon elterjedt típusa az ún. wellerizmus (MIEDER, Sexual Content of German Wellerisms: Maledicta 6. 1982: 215–23; Uő 1989. i. m. 223–238; WOLFGANG MIEDER – STEWART A. KINGSBURY, A Dictionary of Wellerisms. New York, 1994.; WOLFGANG MIEDER – GEORGE B. BRYAN, „As Sam Weller Said, When Finding Himself on the Stage”: Wellerisms in Dramatizations of Charles Dickens’ Pickwick Papers. In: Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship 11. 1994: 57–76; FIONNUALA CARSON WILLIAMS, Wellerisms in Ireland. Burlington, 2002.). A műfajt Charles Dickens „Pickwick Klub” című regényének egyik alakjáról, Samuel Wellerről nevezték el, aki különösen gyakran élt ilyen típusú kifejezésekkel. A wellerizmus rendszerint három részből áll: az első egy kijelentést tartalmaz (gyakran közmondás, szólás vagy más közhely alakjában), a második megnevezi a beszélőt, a harmadik pedig a szituációt, ahol a szóban forgó közlés elhangzott. A közmondás és a szituáció általában ellentmond egymásnak, nem illik össze. A wellerizmusok is alátámasztják azt, hogy a proverbiumok igazságtartalmát nem mindig veszik komolyan. A magyar köznyelvből csak néhány példát ismerünk erre a típusra:

Tévedni emberi dolog, szólt a sündisznó és lemászott a gyökérkeféről. (TÓTHNE LITOVKINA 1993: 199.)

A vak is azt mondta, majd meglátjuk. (O. NAGY GÁBOR, Magyar szólások és közmondások. Bp., 1976: 709.)

Na ez a hét is jól kezdődik – mondta a cigány hétfőn reggel, amikor akasztani vitték. (SZEMERKÉNYI ÁGNES, Közmondás és szólás (proverbium). In: VARGYAS LAJOS főszerk., Magyar Néprajz 5. Népköltészet. Bp., 1988: 231.)

Néhány wellerizmus, amelyeket 2004-ben a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Karának (Szekszárd) hallgatóitól gyűjtöttünk:

Akkor hiszem, ha látom – szólt a vak és felvette a szemüvegét. (Téglás Eszter 2004.)

Tévedni emberi dolog – mondta a vámpír, és kiköpte az Egri Bikavért. (Schreiner Adél 2004.)

Az alkohol öl, butít, és nyomorba dönt – kortyolgatta a pap a bort, és prédikálta tovább a vizet. (Téglás Eszter 2004.)

8. Egy különálló mondatot vagy akár több mondatot is hozzátoldhatnak az eredeti közmondáshoz:

A pénznek nincs szaga. De szava igen. (Pesti Est 2001/8: 22.)

„Aki haragszik, annak nincs igaza” – mondja a példabeszéd. Ha ez igaz, úgy az anyósoknak soha sincs igazuk. (Sirisaka Andor i. m. 97.)

Az ördög nem alszik. Meg én se. Akkor én az vagyok? (Tálai Gabriella 2004.)

Az ördög nem alszik. Legalábbis nem akárkivel. (Egysoros 131.)

A több mondatos kommentár különösen gyakori szépirodalmi művekben (a szépirodalmon kívül ez a típus gyakorlatilag nem fordul elő), például Karinthy Frigyes vagy Nagy Lajos rövid, humoros vagy szatirikus írásaiban. E két szerző írásaira különösen jellemző, hogy egy közmondást idéznek, majd hozzáfűznek egy azt kigúnyoló, meghazudtoló megjegyzést. Karinthy Frigyes „Közmondás” című írása egy füzernyit fűz össze ilyen közmondásokból és a hozzájuk fűzött kommentárokból. Kettő ezek közül (Karinthy Frigyes 1981. i. m. 72):

Sötétben minden tehen fekete. [Bekezdés.] Rendkívüli jelentőségű ipari felfedezés, melynek segítségével nagy mennyiségű fekete lakkot és festéket meg lehet takarítani azok részére, akik ragaszkodnak hozzá, hogy a tehenek feketék legyenek, nem szőkek.

Öreg ember, nem vén ember. [Bekezdés.] Sajátságos patológiai kísérlet, melynek segítségével be lehet bizonyítani, hogy öreg embereknek elméje már teljesen el van gyöngülve, amennyiben nem veszik észre, hogy öreg és vén ugyanazt jelenti. Fiatал ember ugyanis nem ugrana be ilyen marhaságnak, „fiatal ember nem ifjú ember”.

Olvasva ezeket a „támadásokat”, világossá válik, hogy a szerzők a közmondások jelentésének szűkítésével csak egy specifikus esetet mutatnak, amelyre a szóban forgó közmondások nem helytállóak. Azonban bármelyikünk fel tudna idézni számos olyan helyzetet, amelynek ezek a proverbiumok tökéletesen megfelelnek.

Nem feltétlenül az eredeti proverbium után áll egy vagy több mondatos kommentár. Egy közmondás eredeti vagy megváltoztatott formában egy nagyobb egység – pl. egy vicc, egy vers stb. – részévé válhat, ekkor a kiegészítő elemek a közmondás

előtt állnak (ám anyagunkban ez az eljárás viszonylag ritka). Például egy vicc poénja közmondás, felhasználva két szó azonos hangalakját: Miért alszik a csöves a Cora hipermarket tetején? Mert ki korán kel, aranyat lel (Móka 2001: 2800). – Két további példa:

Az 54-es esztendő árvizei is komoly gondot okoztak. Egy korabeli sanda tünődés: – De hát egyáltalán szabad-e ilyenkor viccelődni? – Hát miért ne lenne szabad, hiszen *lassú vics pártot mos!* (KATONA IMRE i. m. 1994. 73.)

A 2004-es athéni olimpia jelmondata: *Nem a győzelem, hanem a vérvétel a fontos.* (Szóbeli közlés, Kolontári Attila 2004.)

C) A szűkítés. – A bővítés ellentéte, a szűkítés (kihagyás, rövidítés) önmagában, más elferdítési eljárás nélkül nagyon ritkán fordul elő az általunk ismert szövegekben.

1. Kihagyhatnak egy betűt az eredetiből: *A gyakorlat eszi a mestert?* (Privát Profit 1992/3: 59. [cím]), *Szegény ember ízzel főz.* (Fazekasné Hajdu Ildikó 2004.)

2. Két betű kiesése figyelhető meg a következő persziflázban: *Legszebb öröm a köröm.* (Gunyics Dóra 2004.)

3. Egy szóval is szűkítik a közmondást. Kihagyhatnak egy szót a közmondás elejéről: *Kicsi sokra megy* (HVG 2001/44: 100. [cím]), vagy végéről: *Az Orbán-kormány mérlege II. Minden jóban van valami* (HVG 2002/8: 125. [cím]). A leggyakoribb azonban a szó kiesése a szöveg belsejéből: *Kicsi, de erős* (HVG 2000/25: 44. [cím]). Többször a *ne(m)* szócska esik ki:

Zokni! Ūristen! Amije van, az már mind lyukas. Hordani még csak hordható, de ott mosásba nem adhatja. *A szegénység szégyen.* (Nagy Lajos: Fő az illúzió. A tanítvány. Bp., 1982: 332.)

A munka nehezen ment, *akarásnak is lehet nyögés a vége*, de hát, lehet mondani, mindig minden nehezen megy, ami megy, az nehéz, hisz ha nem volna az, vélhetően nem is menne, mert ami menne, az nem volna: „az”. (Esterházy Péter: Hrabal könyve. Bp., 1990: 19.)

Amit magadnak nem kívánsz, kívánd másnak. (Péter Csilla 2004.)

4. Néha két szóval is rövidíthető az eredeti közmondás (ebben az esetben megint a *ne(m)* szócskával): *Akinek inge, vegye magára.* (Jövő7 2003. szept. 12: 22.)

5. Esetenként csak a z egyik tagmondat marad meg, így a csonka közmondás inkább csak utalás az egészre. Inkább akkor tekinthetjük a csonkítás eredményét közmondásparódiának, amikor más módszerrel együtt érvényesül. Különösen gyakori közmondás-felek használata a satirikus lapok és a HVG címeiben és képaláírásaiban (VARGHA KATALIN 2004: 60. Az antiproverbiumok használatáról a Heti Világgazdaságban l. VARGHA KATALIN 2004: 93–6); mind eredeti formában, mind más ferdítési móddal kombinálva:

Lakásbiztosítási díjak. Ahány ház. (HVG 2002/45: 71. [cím])

Szovjetunió. Ki mint vett... (HVG 1989/4: 60. [cím])

A proverbium szűkítése igen gyakori eljárás a sajtóban, a kérdés formájú, a közmondás igazságát számos esetben megkérdőjelező címekben:

Két dudás? (Népszabadság 1995. dec. 2: 23.)

Macedón alkotmánymódosítás. *Jobb későn?* (HVG 2001/47: 23.)

Egy fenékkal két lovat? (Beszélő 1991. jún. 15: 8.)

4. Nyelvi humor. – A közmondás-ferdítések a formai változtatások mellett jelentős mértékben építenek a nyelvi humorra is. A közmondás-ferdítések nyelvi jellemzőiről, különös tekintettel a nyelvi humorra l. VARGHA KATALIN 2004: 37–9. Támaszkodunk itt NAGY FERENC (1968.) és BALÁZS GÉZA (1991.) tanulmányaira a nyelvi humor fajtáit illetően.

Számos, formailag változatos fordítás épül a metaforikus közmondások szó szerint értésére, pl. *Anyja szüli a tolvajt* (Schuler Anikó 2004.; Wolf Mária 2004.); *Addig jár a korsó a kútra, amíg rá nem jön, hogy egy korsónak nincs is lába* (Móka 1997: 1491). Különösen jellemző az antiproverbiumokra a poliszémia és a homonímia, gyakori a halandzsza, a névalkotás, a nyelvkeveredés. A rövid áttekintés után lássuk most ezeket részletesebben, mindegyiket néhány példával megvilágítva.

A) **P o l i s z é m i a** és **h o m o n í m i a**. – Igen gyakori stilisztikai eszköz mindkettő. (L. még általában: GECSŐ szerk. 1999.) Adattárunkban ezek mindig valami más elferdítési móddal párosulva fordulnak elő (helyettesítéssel, felcseréléssel, felcserélés és helyettesítés kombinációjával, kiegészítő elemek hozzáadásával stb.). A *Vak tyúk is talál szemet* közmondás sok ilyen típusú persziflázsnak az alapja:

Vak tyúk is talál kakast. (Timár György i. m. 134; DÖMÖTÖR ÁKOS i. m. 128. [Ludas Matyi])

Vak tyúk is talál szeméoszt. (TÓTHNÉ LITOVKINA 1993: 201; RÓNAKY EDIT i. m.)

Egy feltűnően rövidlátó asszonyra mondta valaki: „A vak tyúk is talált férjet.” (HADROVICS LÁSZLÓ, Magyar frazeológia. Történeti áttekintés. Bp., 1995: 259.)

További példák:

– Hozzon egy nyugtát, Jean.

– Minek, uram?

– Hogy nyugtával dicsérjük a napot. (D. Szabó László: Századunk viccei. Bp., 1988: 221.)

Aki szelet vet, büdösben ébred. (Siklósi Krisztián, gyűjtötte Heim Karolina 2004.)

Aki mer, annál van a merőkanál. (Móré Lászlóné, gyűjtötte Móré Boglárka 2004.)

Gyakran az azonos alakú szavak egyike egy tulajdonnév, így a *Nem mind arany, ami fénylik* közmondás számos fordításának alapja az *arany* (fém) – *Arany János* (költő) szójáték:

Nem mind arany, aki János. (Pordán Melinda 2004.; Trischler Andor 2004.)

Nem mind arany, aki költő. (Rónaky Edit i. m.; Troszt Klára 2004.)

Nem mind arany, ami János. (Egysoros 166.)

Nem mind arany, ami Petőfi. (HERNÁDI MIKLÓS i. m. 46.)

További példák a tulajdonneveket használó homonímiára:

Nincsen Rózsa anyós nélkül. (Kalotai Balázs 2004.)

...a változatosság kedvéért ezúttal a szép, egészséges Alma erdőmérnök barátja esett ágyagnak! [Bekezdés.] Hogy mi a baja, nem tudni, de joggal bizakodhatunk, hogy a szimpatikus fiatalember erős szervezete a következő folytatásra legyűri a veszedelmes kórt és akkor majd Alma nem esik messze az ágyától... (Ludas Matyi, 1988. febr. 24.)

Mindenki a maga szerencséjének kovácsa.

Kivéve Kovács Gyulát. (Karinthy Frigyes 1981. i. m. 73.)

Gyakran használják ki valamely közmondás elferdítésénél a szexualitásra utaló többjelentésű szavakat. (A szexuális tartalmú közmondás-persziflázsokról az angol, német, magyar és orosz nyelvben l. TÓTHNÉ 1999b; a szexuális tartalmú közmondás-fordításokról az angol nyelvben l. uo., T. LITOVKINA, 2005b: 87–99; a szexuális témájú német wellerizmu-

sokról l. MIEDER 1982.) Sok ilyen típusú ferdítésnek az alapja az *Éhes disznó makkal álmodik* proverbium:

Éhes makkal disznókat lehet álmodni. (Karmacsi Réka 2004.)

Éhes makk disznóságokat álmodik. (TÓTHNÉ LITOVKINA 1993: 159.)

Éhes ringyó makkal álmodik. (Szilasi Péter 2004.)

Ki mint veti ágyát, makkal álmodik. (Szili Anita 2004.)

Meleg disznó a makkommal álmodik. (Horváth Ferenc, gyűjtötte Friskó Andrea 2004.)

További példák erre az eljárásra:

Sándor, József, Benedek, mind a hárman melegék. (Péter Csilla 2004.)

Sokat akar a farka, de nem bírja a marka. (Egysoros 149.)

B) H a l a n d z s a . – Előfordul az antiproverbiumokban halandzsa, annak több fajtája is (A halandzsa fajtáit l. NAGY FERENC 1968: 21). Ismertebb nyelvek utánzására lehet példa a *Szuvenyír nyihaha nye kukucska protkó* (Kifacsart 2000: 43). Az „értelmetlen betűkombináció” típusra jó példák hozhatók az *Aki másnak vermet ás, maga esik bele* közmondás változataiból, melynek önmagában mintegy 20 halandzsa-variánsa van az adattárunkban. Ezek a legkülönbözőbb forrásokban találhatók meg, elsősorban falfirkaként és az interneten, fórumokban:

Aki másnak begerdélyes, az megbirgesi az unforgást. (Kifacsart 1999: 17.)

Aki másnak ekme tyütyü annak nem hütyöl a küttymütyü. (Egysoros 532.)

Aki másnak etyele-petyele, az maga puff. (Németh Béláné 2004.)

Ami másnak etyem-petyem, maga bele potty. (Egysoros 341.)

Aki másnak etyepetye maga bele potty.

(http://andromeda.pmmf.hu/docs/AndromédaHulyesegekPalotaja/ferde_kozmondasok.html; Kifacsart 1999: 76.)

Aki másnak fityifuty az saját maga potty. (Kifacsart 2000: 94.)

Aki másnak gebéldás, maga pélke nyűdés. (Háy Ágnes: Hülye, aki elolvassa: Mozgó Világ 6. 1980: 15.)

Aki másnak gerbekeresz, annak fityereg metyütyü. (TÓTHNÉ LITOVKINA 1993: 144.)

Aki másnak gergemerész, annak ficere hermetyütyü! (Kifacsart 1999: 1.)

Aki másnak gidri-gödri, maga pitty-potty bele. (Egysoros 505.)

Aki másnak göbörvényes, annak pece páka, mert a néma szekercének nem zömbikél a köpce. (Kifacsart 2000: 99.)

Aki másnak göndörvényes annak pecke páka. (Kifacsart 1999: 33.)

Aki másnak hegmetyütyü, annak kence-fice penész. (Kifacsart 1999: 72.)

Aki másnak herge ferge, annak fityme retyme tyütyü. (Hoffmann Veronika 2004.)

Aki másnak hetymetyütyü annak orra kergepenész! (Egysoros 379.)

Aki másnak kenve-kenész, annak füle reptye-tyutyu... (Egysoros 141.)

Aki másnak kertet ás, maga veti tele. (Kovácsné Krausz Éva 2004.)

Aki másnak kerve kerész, annak fitymerég a nyenyén! (Egysoros 378.)

Aki másnak letyme tyütyü, annak fitye kelme kenész. (Kifacsart 1999: 17.)

Aki másnak terbekenész annak tütyme fityme rütyi. (Seffer Anita 2004.)

C) Névalkotás. – Ritkább a névalkotás, vagyis az, amikor az eredeti köznévi helyett egy hasonló alakú tulajdonnevet használnak. Több példát idézhetünk Timár Györgytől:

*Akinek Hemingway, ne vegye magára,
no de hát mindennek megvan a határa:
az, amit jómagam soha sem szereték,
szabad-e tolni az ellenség Thackeray-t?* (Timár György i. m. 99.)

*Azt mondja az öreg Verne:
ha valaki szájon verne,
fizessen csak az a szemét
Foggot Foggért, Sam-et Sam-ért!* (Timár György i. m. 59.)

Néhány további példa:

*Zwack vezet világtalant... (Egysoros 286.)
Ki sokat Marcos, keveset fog... (DÖMÖTÖR ÁKOS i. m. 128. [Ludas Matyi])*

D) Nyelvkeveredés a mondaton belül. – Többféle kombinációban is előfordul több nyelv keveredése egy mondaton belül. Két példát is idézhetünk angol–magyar kombinációra:

*Aki fair, az nyer. (Kalotai Balázs 2004.)
Nyelvében él a homeless. (Élet és Irodalom 2001. febr. 23: 3.)*

Egy német–magyar példa: *Az ígéret szép szó, de a Landwirtschaftsausstellung még szebb!* (Megreformált 2002. 21) Latin–magyar (latinus ragozással): *Quod licet dakoti, non licet Torgyi* (Dakota 2001: 550).

E) A nyelvi humor további eszközei. – A nyelvi humor más típusaira is hozható egy-egy példa az általunk ismert szövegekből. Kínrím (a szóalak elferdítésével): *Aki másnak vermet ásik, abba esik be a másik* (Kifacsart 1999: 25). Képzőhalmaz: *Az ígéret szép szó, a legmegszentségteleníthetlenségkeskedésekkel pedig hosszú* (BALÁZS 2001: 59). Szándékos helyesírási vétség (kisbetű a nagybetű helyett): *Madarat tolláról, torgyánt villájáról* (Kisgazda [Torgyán] közmondások: <http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9025226&uq=42>: 2000: 7.)

5. A ferdítési módok formai változatainak és a nyelvi humor eszközeinek kombinálása, valamint az eredeti struktúra. – Egy-egy konkrét esetben változatos módon kombinálódhatnak a fent tárgyalt ferdítési eljárások és a nyelvi humor eszközei. Néhány példa: *Az A fák nem égnék a nőig* (HERNÁDI MIKLÓS i. m. 109) szövegben két szó (*nőnek* – *égnék*) felcserélése a közmondáson belül kombinálódik két homonim szó (*nő* és *ég*) alkalmazásával. A *Ki korán kel, Koránt lel* (Szóbeli közlés, Vargha Domokos 2001.) szöveg esetében az *arany* szót a *Korán*-nal helyettesítették, amely egyben a közmondás első felében szereplő *korán* szónak a homonima. A *Nem mind Arany, ami Tompa* (Kifacsart 1999. 83) és *Hallgatni Arany, beszélni Petőfi* (HERNÁDI MIKLÓS i. m. 46) paródiákban egy homonim szó alkalmazása kiegészül egy szó cseréjével (az első példában *fénylik* → *Tompa*, a másodikban *ezüst* → *Petőfi*). Homonim szó

(szemét) bevezetése kombinálódik egy vessző betoldásával a következő persziflázsban: *Vadkapitalizmus. A gazda szemét(,) hizlalja a jószág* (Népszabadság 1993. nov. 27: 23. [cím]).

Számos esetben a fenti, jól leírható változtatásoknál több történik, és nem pusztán a fenti eljárásokat kombinálják, hanem nagyobb, mélyebb a változtatás. Az eredeti közmondás a struktúráját használhatják fel,⁴ esetleg csak szavait, és így alakíthatnak újszerű megállapításokat, amelyek háttérében az eredeti mindig felismerhető marad. Amennyiben nem ismerhető fel, úgy nem volt sikeres a közmondás-ferdítés, és nem beszélhetünk eredményeként antiproverbiumról.

Előfordul, hogy az eredeti közmondásból csak maga a struktúra marad, tehát a megfelelő szófajok és toldalékok, esetleg utaló- és kötőszavak. Ennek az altípusnak számtalan változata van, mert a legkülönbözőbb dolgokat őrzik meg az eredetiből. Mi kell ahhoz, hogy mégis felismerjük az eredetit? Meddig mondhatjuk, hogy megmaradt az eredeti struktúra, és mikor történik csak utalás az eredetire?

A tartalom lehet akármilyen távoli, de legalább az utaló- és kötőszavaknak változtatlanul meg kell maradni ahhoz, hogy az eredeti struktúra megőrzéséről beszélhessünk. Esetenként a mondatban szereplő szófajok, azok mondatban betöltött szerepe, a toldalékok stb. maradnak meg. Sok fokozat van az alapján, hogy az eredeti proverbiumból mennyit őriznek meg. Lássunk néhány példát, elsősorban a végletekre. – Két-négy szót cserélnek, még az eredeti magánhangzók is megmaradnak:

Trabi másnak vermet ás, Lada esik bele! (Egysoros 414.)

Verés közben jön-megy a székláb. (Szakács Katalin 2004.; Takács Zsolt, gyűjtötte Turbók Orsolya 2004.)

Gyakori eset, hogy egy adott proveriális formula marad meg (pl. 'Ahány X, annyi Y'; 'Nincsen X Y nélkül'): *Ahány egyházfő, annyi évkezd* (HVG 1999/51–52: 112); *Nincsen kóla szénsav nélkül* (Hajdú Szabolcs „Macerás ügyek” című filmjében, 2000.). Az eredetihez hasonló tartalmat fejez ki modernizálva, két szó kicserélésével: *Ki a nettót nem becsüli, az a bruttót nem érdemli* (KATONA IMRE i. m. 1994. 234); *Az elv elszáll, a zsozso megmarad* (Krizséné Schreiner Anita 2004.).

Szintén az eredetihez hasonló tartalmat fejeznek ki az alábbi antiproverbiumok, bár abból a struktúrára kívül csak egyetlen szót őriztek meg:

A ruha próbája a felöltözés. (Szabó Andrea 2004.)

Jancsi Juliskának farkasa. (Vértessy Kinga 2004.)

Vakolat teszi a festőt. (Téglás Klára 2004.)

Közös mosógépnek vízköves a csőrendszere. (Frankó 2001.)

Büfés büfésnek farkasa. (Mai Lap 2001. ápr. 11: 9. [cím])

Világosban minden dakota egyforma. (Dakota 2000: 449.)

⁴ Léteznek bizonyos fundamentális struktúrák (formulák), amelyek számtalan közmondás bázisát alkotják (I. T. LITOVKINA–MIEDER 2005: 97), mint például a következők: „Amilyen az X, olyan az Y” (*Amilyen az anyja, olyan a lánya; Amilyen a mosdó, olyan a törülköző*); „Ahol van X, ott van Y” (*Ahol árnyék van, ott fénynek is lenni kell; Ahol a füst, ott a meleg*); „Nincsen X Y nélkül” (*Nincsen rózsza tövis nélkül; Nincsen öröm ürmön nélkül*); „(A)ki X, (az) Y” (*Aki keres, [az] talál; Aki mer, [az] nyer*); „Jobb X, mint Y” (*Jobb későn, mint soha; Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tuzok*).

Az anyanyelvűek számára a fent említett közmondások még így is felismerhetők. NEAL R. NORRICK meg is jegyezte ebben a vonatkozásban, hogy „a közismert közmondások esetében elegendő egy alapvető felismerhető elemének említése ahhoz, hogy felelevenítse az egész közmondást”. Ezt „a felismerhetőséghez szükséges minimális szókapcsolatot a közmondás *magvának*” nevezi (NORRICK 1985: 45).

Néhány esetben nem marad meg az eredeti struktúra sem: már nem őriznek meg semmit a fent felsorolt vonásokból, a megőrzött szavak is más mondatrészt szerezébe kerülnek stb. Mégis antiproverbiumnak tekinthetjük az alábbi példákat:

Az Európai Unióba vezető legrövidebb út Ausztrián át halad. (HVG 1999/47: 53, 49: 49. [hirdetés])

Ha a dakota korán kel, sok kis céget adhat el Kaya Ibrahimnak és Josip Totnak. (Dakota 2002: 574.)

A közmondás-ferdítések csak akkor igazán humorosak, ha az alapul szolgáló eredeti közmondás közismert és népszerű. Ilyenkor a hagyományos közmondás mintha új köntöst kapna a régi (megszokott, hagyományos alak) helyett. Ezek a változatok elsősorban azért keltenek humoros hatást, mert az új köntös nagyon is jó (nagyon is igazat mond), csak éppen nem a várakozásunknak megfelelően, mivel a régire, szokásosra vártunk.

6. Összegzés. – A proverbiumok nem teljesen megkövesedett szövegek, hanem idomulnak az egyes korok nyelvhasználatához, mentalitásához; valamint a kontextushoz, amelyben szerepelnek. Ennek fényében az antiproverbiumokat is változatoknak tekinthetjük, amelyek a hagyományos közmondásoktól jól elkülönülő szövegcsoportot alkotnak. Közös jellemzőjük éppen az, hogy valamilyen tradicionális szöveget változtatnak meg, ferdítenek el. „A kvázi-közmondások diagnosztikai értéke jelentős. Lényegében arról faggatják a nyelvet, milyen mértékig csonkítható egy közmondás, hogy még azonosítható legyen, hogy a ’romokra’ új felépítményt lehessen emelni” (LENDVAI 2001: 765).

Az egyes kicsavart szövegek csak a legkritikább esetben válnak közismertté, többnyire megmaradnak az egyéni alkotás szintjén. Azonban maga a szövegtípus napjainkban tömegesen jelenik meg, így nem hagyhatja figyelmen kívül a közmondáskutatás. Szakembereknek kell gyűjteniük és vizsgálniuk a közmondás-ferdítéseket, még ha egyes példák vulgárisnak, laposnak vagy értelmetlennek tűnnek is. Mint nyelvészek és folkloristák, teljes mértékben egyetértünk HARRY WALTERREL és VALERIJ MOKIENKÓVAL (2005: 4), akik hangsúlyozzák, hogy a modern parömiológusoknak (közmondáskutatóknak) és parömiográfusoknak (közmondásgyűjtőknek) nemcsak hagyományos proverbiumokat kell gyűjteniük és kiadniuk, hanem azok ferdítéseit is. Velük együtt feladatunknak tartjuk ezek funkcióinak feltárását és stílusuk értelmezését is.

Tanulmányunkban a formai lehetőségeket rendszerezve megvizsgáltuk a magyar nyelvű antiproverbiumok kedvelt ferdítési módjait (csere, betoldás, kiesés), mindegyiket néhány példával megvilágítva.⁵ Bemutattuk azt is, a nyelvi humor mely eszközeit használja gyakran a közmondás-ferdítés (az átvitt jelentés eredeti jelentésben való értelmezése, poliszémia, homonímia, halandzsa, névalkotás, nyelvkeveredés stb.). Több esetben változatos módon

⁵ A közeljövőben tervezzük a francia, német és orosz nyelvű antiproverbiumok leggyakoribb ferdítési módjainak vizsgálatát is (BARTA PÉTER és HRISZTALINA HRISZTOVA-GOTTHARDT együttműködésével), és ezek után összehasonlítását a már elemzésre került magyar és angol nyelvű anyaggal. (Az angol nyelvű antiproverbiumok leggyakoribb ferdítési módjaival foglalkozik T. LITOVKINA ANNA habilitációs eljárásra benyújtott disszertációjának két fejezete, l. T. LITOVKINA 2005b: 28–86).

kombinálandóknak ezek a ferdítési eljárások. Olykor a proverbium eredeti szövegéből csak 1-2 szó marad meg. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy a paródia csak akkor hatásos, ha az eredetire ráismernek mögötte. A proverbiumok elferdítése tehát feltételezi a közmondások ismeretét, és az állandó visszaulással élteni azokat.

Hivatkozott irodalom

- BALÁZS GÉZA 1991. A rádiókabaré nyelve: Magyar Nyelvőr 8–16.
- BALÁZS GÉZA 2001. Miért jobb a sör a nőknél? Kocsmafilozófia, aszfaltköltészet, internetfolklor. Bp.
- BARTA PÉTER 2003. A közmondásvegyületek helye a francia ferdített közmondásokban. Előadás 2003. október 27-én az ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvi Tanszékének „Szintagmatikus és asszociatív viszonyok a nyelvben” című konferenciáján.
- BARTA PÉTER 2005. La place des proverbes-valises parmi les proverbes détournés du français. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica. Tomus XXVI. Bp., 119–32.
- GECSÓ TAMÁS szerk. 1999. Poliszémia, homonímia. Bp.
- LENDVAI ENDRE 2001. Nyelvi deviancia és szótárírás. In: ANDOR JÓZSEF – SZÜCS TIBOR – TERTS ISTVÁN szerk., Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára. Pécs, 2: 760–5.
- MIEDER, WOLFGANG 1982. Sexual Content of German Wellerisms: Maledicta 6. 1982: 215–23.
- MIEDER, WOLFGANG 1982–1989. Antisprichwörter. 1–3. Wiesbaden.
- MIEDER, WOLFGANG 1989. American Proverbs: A Study of Texts and Contexts. Bern.
- MIEDER, WOLFGANG 1991. General Thoughts on the Nature of the Proverb: Revista de Etnografie si Folklor. 36. 1991/3–4: 151–64.
- MIEDER, WOLFGANG 1993. Proverbs Are Never out of Season: Popular Wisdom in the Modern Age. New York.
- MIEDER, WOLFGANG 1998. Verdrehte Weisheiten: Antisprichwörter aus Literatur und Medien. Heidelberg.
- MIEDER, WOLFGANG 2003. Wisecracks! Shelburne.
- MIEDER, WOLFGANG 2004. Antisprichwörter und kein Ende. Von sprachlichen Eintagsfliegen zu neuen Sprichwörtern. In: STEFAN KIEDROŃ – AGATA KOWALSKA-SZUBERT Hrg., Thesaurus polyglottus et flores quadrilingues. Festschrift für Stanisław Prędota zum 60. Geburtstag. Wrocław, 247–62.
- MIEDER, WOLFGANG – BRYAN, GEORGE B. 1994. „As Sam Weller Said, When Finding Himself on the Stage”: Wellerisms in Dramatizations of Charles Dickens’ Pickwick Papers. In: Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship 11. 57–76.
- MIEDER, WOLFGANG – KINGSBURY, STEWART A. 1994. A Dictionary of Wellerisms. New York.
- MIEDER, WOLFGANG – TÓTHNÉ LITOVKINA, ANNA 1999. Twisted Wisdom: Modern Anti-Proverbs. Burlington.
- NAGY FERENC 1968. A nyelvi humor főbb típusai: Magyar Nyelvőr 10–22.
- NORRICK, NEAL R. 1985. How Proverbs Mean. Semantic Studies in English Proverbs. Amsterdam.
- TÓTHNÉ LITOVKINA ANNA 1989. Анализ языка венгерских пословиц (Русские эквиваленты венгерским пословицам). Proverbium Paratum 4. 49–73.
- TÓTHNÉ LITOVKINA ANNA 1993. Felmérés a magyar közmondások ismeretére vonatkozóan és a felmérésben legismertebbeknek bizonyult közmondások elemzése. Kandidátusi disszertáció. Bp.
- TÓTHNÉ LITOVKINA ANNA 1995a. A gyerekek közmondásokban való jártassága és a közmondások szerepe az általános iskolai tankönyvekben. In: Gyermekvilág a régi magyar falun (Az 1993. október 15–16-án Jászberényben és Szolnokon rendezett konferencia előadásai). 2. Szolnok, 717–43.

- TÓTHNÉ LITOVKINA ANNA 1995b. 7–17 éves tanulók közmondásokban való jártassága. In: Az Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola Tudományos Közleményei. 3: 35–47.
- TÓTHNÉ LITOVKINA ANNA 1996. A közmondások szerepe az általános iskolai tankönyvekben. Iskola-kultúra 3: 62–7.
- TÓTHNÉ LITOVKINA, ANNA 1999a. „If You Are Not Interested in Being Healthy, Wealthy and Wise – How about Early to Bed?” Sexual Proverb Transformations. In: JEFF BERNARD – DINDA L. GORLÉE – GLORIA WITHALM eds., *Semiotische Berichte mit Linguistik Interdisziplinär* 23. 1–4. Sex and the Meaning of Life / Life and the Meaning of Sex. Wien, 387–411.
- TÓTHNÉ LITOVKINA, ANNA 1999b. Spare the Rod and Spoil the Child: Sexuality in Proverbs, Sayings and Idioms. In: *Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship* 16. 141–65.
- T. LITOVKINA, ANNA 2004. Old Proverbs Never Die: Anti-Proverbs in the Language Classroom. In: FÖLDES CSABA ed., *Res humanae proverbium et sententiarum: Ad honorem Wolfgangi Mieder*. Tübingen, 295–326.
- T. LITOVKINA ANNA 2005a. Magyar közmondástár. Bp.
- T. LITOVKINA, ANNA 2005b. Old Proverbs Cannot Die: They Just Fade into ParoDY: Anglo-American Anti-Proverbs. Habilitációs dolgozat. Kézirat.
- T. LITOVKINA ANNA 2005c. A proverbiumok használata a magyar szépirodalomban és publicisztikában. In: CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN szerk., *Mindenes Gyűjtemény I. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára*. Artes Populares 21. Bp., 431–48.
- T. LITOVKINA ANNA – MIEDER, WOLFGANG 2005. „A közmondást nem hiába mondják”. Vizsgálatok a proverbiumok természetéről és használatáról. Bp.
- T. LITOVKINA ANNA – VARGHA KATALIN 2004. „Addig jár a borsó a levesbe, míg fizeted a menzát.” Közmondás-paródiák a PTE IGYFK diákjai tollából. In: Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar Tudományos Közleményei 7. 112–37.
- T. LITOVKINA ANNA – VARGHA KATALIN 2005a. „Éhes diák pakkal álmodik”. Egyetemisták közmondás-elváltoztatásai. Bp.
- T. LITOVKINA ANNA – VARGHA KATALIN 2005b. „Viccében él a nemzet”. Magyar közmondás-paródiák. Bp.
- T. LITOVKINA ANNA – VARGHA KATALIN 2006. „Viccében él a nemzet”. Válogatott közmondás-paródiák. Bp.
- ВАЛЬТЕР, ХАРРИ – МОКИЕНКО, ВАЛЕРИЙ 2005. Антипословицы русского народа. Санкт-Петербург.
- VARGHA KATALIN 2004. Mai magyar antiproverbiumok. Szakdolgozat, ELTE, Bp.
- VARGHA KATALIN 2005. Nincs új a net alatt. Antiproverbiumok az interneten. In: GULYÁS JUDIT – TÓTH ARNOLD szerk., *Mindenes Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára*. Artes Populares 22. Bp., 371–88.
- WERNITZER JULIANNA 1994. Idézetvilág – avagy Esterházy Péter, a Don Quijote szerzője. Pécs–Bp.
- WILLIAMS, FIONNUALA CARSON 2002. *Wellerisms in Ireland*. Burlington.

VARGHA KATALIN – T. LITOVKINA ANNA

Distortion devices used in Hungarian “anti-proverbs”

Proverbs are not fully fossilized chunks of text; rather, they tend to get adjusted to the language use or mentality of the given period as well as to the context in which they occur. In that light, anti-proverbs can be seen as versions of proverbs that constitute a group of texts clearly separated from traditional proverbs. Their common feature is exactly the fact that they modify or distort some traditional text. Individual distorted versions only rarely become commonly known, in most cases, they remain at the level of individual creativity. However, the text type itself occurs in large numbers these

days, hence research on proverbs cannot afford to ignore it. Consequently, experts do not only have to collect and publish traditional proverbs but also their distorted derivatives. The present authors take it to be their task to provide a formal, functional and stylistic analysis of the latter type, too. In this paper, a taxonomy of formal possibilities is set up to present the favourite ways of distortion of Hungarian anti-proverbs, each illustrated by a couple of examples. It is also discussed which devices of linguistic humour are often used in distorting traditional proverbs. In many cases, these processes of distortion are combined in a variety of ways, sometimes just a few words are retained from the original proverb. On the other hand, it is to be emphasised that parody is only effective if the original can be recognised behind it. Therefore, the distortion of proverbs presupposes familiarity with those proverbs in the first place, and keeps them alive by constantly referring back to them.

KATALIN VARGHA – ANNA T. LITOVKINA